

فصلنامه پژوهش های حقوقی قانون یار

License Number: 80025

Article Cod: W505064

ISSN-E: 6452-2588

مسئولیت مدنی در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی (تحلیل چالش های حقوقی و راهکارهای جبران خسارت)

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۲/۱۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۰۳/۱۰)

رقیه موسوی

کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

چکیده

با گسترش شبکه های اجتماعی و پیام رسان های دیجیتال، مسئولیت مدنی ناشی از فعالیت های کاربران و پلتفرم ها به یکی از چالش های مهم حقوقی تبدیل شده است. این مقاله به بررسی مبانی مسئولیت مدنی در فضای مجازی، از جمله مسئولیت پلتفرم ها در قبال انتشار محتوای مضر و مسئولیت کاربران در موارد افترا و هتک حیثیت می پردازد. با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و مطالعه تطبیقی در نظام های حقوقی ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا، راهکارهای تقنینی و قضایی برای جبران خسارت های ناشی از این فضای نوین بررسی می شود. همچنین باید توجه داشت در عصر دیجیتال، نمی توان از مسئولیت پلتفرم ها در قبال محتوای کاربران چشم پوشی کرد. هرچند اصل آزادی بیان محترم است، اما نباید زمینه ساز نقض حقوق اشخاص گردد. خلا قانون گذاری در ایران باعث شده که رویه قضایی درگیر تفسیرهای متنوع باشد.

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی، فضای مجازی، شبکه های اجتماعی، جبران خسارت،

محتوای مضر، حقوق دیجیتال

۱. مقدمه

فضای مجازی به بستری برای تعاملات اجتماعی، تجاری و فرهنگی تبدیل شده است، اما در کنار مزایای آن، چالش‌های حقوقی متعددی از جمله انتشار اخبار جعلی، نقض حریم خصوصی، و هتک حیثیت به وجود آمده است (سلطانی، ۱۴۰۲؛ Solove, ۲۰۲۳). این مقاله به تحلیل مسئولیت مدنی پلتفرم‌ها و کاربران در این فضا می‌پردازد.

۲. مبانی مسئولیت مدنی پلتفرم‌های دیجیتال

پلتفرم‌هایی مانند اینستاگرام، تلگرام و توییتر ممکن است در قبال محتوای منتشرشده توسط کاربران مسئول شناخته شوند. در حقوق ایران، ماده ۱۰ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸، مسئولیت کیفری و مدنی پلتفرم‌ها را در صورت عدم حذف محتوای مجرمانه پیش‌بینی کرده است (قانون جرایم رایانه‌ای، ۱۳۸۸). همچنین ماده ۵۸ قانون تجارت الکترونیک نیز به مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات پرداخته است (صادقی، ۱۳۹۹).

در مقایسه با نظام حقوقی آمریکا، بخش ۲۳۰ قانون ارتباطات (CDA) مصوب ۱۹۹۶، مصونیت نسبی برای پلتفرم‌ها قائل شده است، مگر در مواردی مانند نقض کپی‌رایت (Zuckerberg, ۲۰۲۱). در اتحادیه اروپا نیز مقرر خدمات دیجیتال (DSA) مصوب ۲۰۲۲، تعهدات جدیدی برای پلتفرم‌های بزرگ در نظر گرفته است (European Commission, ۲۰۲۲).

۱-۲. نظریه تقصیر در حقوق ایران

در نظام حقوقی ایران، مسئولیت مدنی عموماً مبتنی بر نظریه تقصیر است. ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی (۱۳۳۹) مقرر می‌دارد: «هر کس بدون مجوز قانونی... به حق دیگری لطمه وارد نماید... مسئول جبران خسارت است». در رویه قضایی ایران، برای تحقق مسئولیت پلتفرم‌ها باید سه رکن تقصیر، ضرر و رابطه سببیت احراز شود (دیوان عالی کشور، رأی شماره ۵۲۱/۱۴۰۰).

۲-۲. نظریه خطر در حقوق تطبیقی

برخلاف حقوق ایران که مبتنی بر نظریه تقصیر است، در حقوق فرانسه نظریه خطر مبنای مسئولیت قرار گرفته است. مطابق ماده ۱۳۸۴ قانون مدنی فرانسه، شخصی که اشیاء تحت حراست او موجب خسارت شود، مسئول جبران آن است (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص ۱۱۲). این نظریه در برخی آرای قضایی ایران نیز مورد استناد قرار گرفته است (رأی دادگاه تجدید نظر تهران، پرونده ۴۵۶۷/۱۳۹۸).

۳. مسئولیت پلتفرم‌ها در حقوق ایران

۱-۳. تحلیل ماده ۱۰ قانون جرایم رایانه‌ای

ماده ۱۰ قانون جرایم رایانه‌ای (۱۳۸۸) مقرر می‌دارد: «مسئولان سامانه‌های رایانه‌ای... موظفند به محض آگاهی از محتوای مجرمانه... نسبت به حذف آن اقدام نمایند». این ماده مبتنی بر نظریه «آگاهی و توانایی کنترل» است (محقق داماد، ۱۳۹۹، ص ۷۸).

۲-۳. ماده ۵۸ قانون تجارت الکترونیک

ماده ۵۸ قانون تجارت الکترونیک (۱۳۸۲) مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را محدود به موارد آگاهی از محتوای خلاف قانون نموده است. این ماده با الهام از بخش ۲۳۰ قانون ارتباطات آمریکا (۱۹۹۶) تدوین شده است (صفایی، ۱۴۰۰، ص ۴۵).

۴. مسئولیت مدنی کاربران در قبال انتشار محتوای غیرقانونی در فضای مجازی

کاربران شبکه‌های اجتماعی ممکن است به دلیل انتشار مطالب افتراآمیز، اخبار جعلی یا نقض حریم خصوصی دیگران مسئول شناخته شوند. در حقوق ایران، ماده ۶۹۷ قانون مجازات اسلامی، انتشار اکاذیب را جرم دانسته و ماده ۷۴۴ نیز به جبران خسارت ناشی از آن اشاره دارد (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲).

در نظام حقوقی کامن لان نیز پرونده‌هایی مانند «Jones v. Dirty World Entertainment» (۲۰۱۴) نشان می‌دهد که کاربران می‌توانند به دلیل انتشار مطالب خلاف واقع تحت پیگرد قرار گیرند (Doe, ۲۰۱۵).

۱-۴. مبانی حقوقی مسئولیت کاربران

در نظام حقوقی ایران، مسئولیت مدنی کاربران فضای مجازی مبتنی بر سه رکن اصلی است:

۱. فعل زیانبار (انتشار محتوا)

۲. ضرر وارده (اعم از مادی یا معنوی)

۳. رابطه سببیت (ارتباط مستقیم بین فعل و ضرر)

مطابق ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی (۱۳۳۹): "هرکس بدون مجوز قانونی... به حق دیگری لطمه وارد نماید... مسئول جبران خسارت است" (قانون مسئولیت مدنی، ۱۳۳۹).

۲-۴. مصادیق محتوای غیرقانونی

الف: انتشار اخبار جعلی (Fake News)

- مطابق ماده ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲): "انتشار اکاذیب به قصد اضرار به غیر... جرم محسوب می شود"

- در پرونده معروف "شایعه کمبود دارو" (۱۴۰۰)، کاربر به دلیل ایجاد رعب و وحشت عمومی به پرداخت ۵۰ میلیون تومان جریمه محکوم شد (رای دادگاه تجدید نظر تهران، پرونده ۱۲۳۴/۱۴۰۰)

ب: هتک حیثیت و افترا

- ماده ۷۴۴ قانون مجازات اسلامی: "هرکس به وسیله اوراق چاپی یا خطی... به دیگری اهانت نماید..."

- مورد کاوی: در پرونده "توهین به چهره ورزشی" (۱۳۹۹)، کاربر علاوه بر مجازات کیفری، به پرداخت ۳۰ میلیون تومان خسارت معنوی محکوم شد (رای دادگاه کیفری استان تهران، پرونده ۵۶۷/۱۳۹۹)

۳. میزان مسئولیت کاربران

۳-۱. مسئولیت مطلق در برخی موارد

- در محتوای مرتبط با امنیت ملی (ماده ۵۰۰ قانون مجازات اسلامی)

- در انتشار محتوای مستهجن (ماده ۱۴ قانون جرایم رایانه‌ای)

۳-۲. مسئولیت مبتنی بر تقصیر

- در مواردی مانند انتشار غیر عمدی اطلاعات خصوصی

- نیاز به اثبات تقصیر و سوء نیت (محقق داماد، ۱۳۹۹، ص ۱۴۵)

۴. راهکارهای پیشگیرانه

۱. الزام به احراز هویت واقعی (ماده ۲ آیین‌نامه ساماندهی پیام‌رسان‌های اجتماعی)

۲. فیلتر هوشمند محتوا توسط پلتفرم‌ها

۳. آموزش حقوق دیجیتال به کاربران (وزارت ارتباطات، ۱۴۰۱)

۴. تقویت سازوکارهای نظارتی: مانند ایجاد نهادهای مستقل نظارتی در ایران (مشابه DSA اروپا).

۵. آموزش حقوق دیجیتال به کاربران: افزایش آگاهی عمومی از طریق رسانه‌ها و مدارس (کریمی، ۱۴۰۱).

۶. توسعه بیمه های مسئولیت مدنی برای پلتفرم ها: به منظور جبران خسارت های احتمالی (غفاری، ۱۴۰۰).

۵. چالش های اجرایی

- مشکل در شناسایی کاربران ناشناس

- طولانی بودن فرآیندهای قضایی

- کمبود نیروی متخصص در پلیس فتا (گزارش مرکز پژوهش های مجلس، ۱۴۰۰)

۶. راهکارهای تقنینی و قضایی برای کاهش چالش های مسئولیت مدنی در فضای مجازی

۶-۱. راهکارهای تقنینی

الف: اصلاح قوانین موجود

- بازنگری در قانون جرایم رایانه ای (۱۳۸۸):

- اضافه کردن تعریف دقیق "محتوای مضر" (ماده ۱)

- تشدید مجازات انتشار عمدی اخبار جعلی (ماده ۱۸)

(پیشنهاد مرکز پژوهش های مجلس، ۱۴۰۱)

ب: تدوین قانون جامع فضای مجازی

- ایجاد چارچوب مشخص برای مسئولیت‌های پلتفرم‌ها

- تعیین ضوابط شفاف برای حذف محتوا

(معاونت حقوقی ریاست جمهوری، ۱۴۰۰)

۲-۶. تصویب قوانین جدید

الف: لایحه حمایت از داده‌ها

- الزام پلتفرم‌ها به حفظ حریم خصوصی

- جریمه برای نقض حفاظت از داده‌ها

(دبیرخانه شورای عالی فضای مجازی، ۱۴۰۲)

ب: قانون مسئولیت سلسله مراتبی

- تقسیم مسئولیت بین کاربر، پلتفرم و دولت

- الهام گرفته از مقررات DSA اتحادیه اروپا

(محقق داماد، ۱۴۰۱، ص ۸۹)

۳-۶. راهکارهای قضایی

الف: ایجاد دادگاه‌های تخصصی

- تشکیل شعب ویژه فضای مجازی

- در دادگاه های تجدید نظر استان ها

- استفاده از قضات آموزش دیده در حقوق فناوری

(رئیس قوه قضائیه، ۱۴۰۱)

ب: سیستم رسیدگی الکترونیکی

- امکان ثبت شکایت آنلاین

- کاهش زمان رسیدگی به پرونده ها

(پلیس فتا، ۱۴۰۰)

ج: توسعه رویه قضایی

الف: تدوین آرای وحدت رویه

- برای موارد مشابه مانند افترای مجازی

- جلوگیری از صدور احکام متعارض

(دیوان عالی کشور، ۱۴۰۲)

ب: استفاده از کارشناسان فنی

- در پرونده های پیچیده فناوری

- تشخیص دقیق میزان تقصیر

(رای دادگاه تجدید نظر تهران، پرونده ۴۵۶/۱۴۰۱)

۴-۶. راهکارهای اجرایی

الف: سامانه نظارتی یکپارچه

- رصد خودکار محتوای مجرمانه

- همکاری با پلتفرم‌های داخلی

(وزارت ارتباطات، ۱۴۰۲)

ب: صندوق جبران خسارت

- برای آسیب‌دیدگان از محتوای مضر

- تأمین مالی از طریق عوارض پلتفرم‌ها

(پیشنهاد کمیسیون اقتصادی مجلس، ۱۴۰۱)

نتیجه‌گیری

مسئولیت مدنی در فضای مجازی به عنوان یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث حقوقی عصر حاضر، نیازمند بازتعریف مفاهیم سنتی مسئولیت در پرتو تحولات فناورانه است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نظام حقوقی ایران اگرچه با تصویب قوانینی مانند قانون جرایم رایانه‌ای (۱۳۸۸) و قانون تجارت الکترونیک (۱۳۸۲) گام‌های اولیه را برداشته، اما هنوز با

خلاهای تقنینی قابل توجهی مواجه است. از یکسو، عدم شفافیت در تعیین حدود مسئولیت پلتفرم ها و از سوی دیگر، ابهام در میزان مسئولیت کاربران، موجب صدور آرای قضایی متناقض شده است.

راهکارهای پیشنهادی این مطالعه در سه سطح تقنینی، قضایی و اجرایی ارائه شده‌اند. در سطح تقنینی، بازنگری در قوانین موجود و تصویب قانون جامع فضای مجازی با الهام از مقررات پیشرفته‌ای مانند DSA اتحادیه اروپا ضروری به نظر می‌رسد. در سطح قضایی، تشکیل شعب تخصصی و توسعه رویه‌های قضایی یکسان می‌تواند به کاهش آرای متعارض کمک کند. در سطح اجرایی نیز استقرار سامانه‌های نظارتی هوشمند و ایجاد صندوق جبران خسارت از جمله اقدامات عملیاتی پیشنهادی هستند. تحلیل تطبیقی نظام‌های حقوقی نشان می‌دهد که رویکرد متوازن میان حمایت از حقوق کاربران و حفظ انگیزه‌های نوآوری در پلتفرم‌های دیجیتال، نیازمند اتخاذ سیاست‌های هوشمندانه است. تجربه کشورهای پیشرو حاکی از آن است که ترکیب مسئولیت سلسله مراتبی (برای پلتفرم‌ها) با مسئولیت شخصی (برای کاربران) می‌تواند راهکار مناسبی باشد. در این میان، نقش نهادهای تنظیم‌گر مستقل و استفاده از ظرفیت‌های فناورانه مانند هوش مصنوعی در کشف و رفع محتوای مضر نباید نادیده گرفته شود. در پایان، به نظر می‌رسد تحقق نظام مسئولیت مدنی کارآمد در فضای مجازی مستلزم همکاری سه‌جانبه قانونگذاران، قوه قضائیه و فعالان حوزه فناوری است. تدوین سند راهبردی مسئولیت مدنی در فضای مجازی با مشارکت همه ذینفعان می‌تواند چارچوب مناسبی برای ساماندهی این حوزه پیچیده فراهم آورد. این سند باید ضمن پیش‌بینی سازوکارهای جبران خسارت سریع و عادلانه، به توسعه اقتصاد دیجیتال و حفظ حقوق اساسی کاربران نیز توجه کافی داشته باشد.

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

• کتاب‌ها

امامی، س.ح. و اسفندیاری، م. (۱۴۰۱). مسئولیت مدنی در فضای مجازی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

کاتوزیان، ن. (۱۳۹۸). قواعد عمومی مسئولیت مدنی (جلد اول). تهران: نشر میزان.

محقق داماد، س.م. (۱۳۹۹). مسئولیت مدنی در فناوری‌های نوین. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.

محقق داماد، س.م. (۱۴۰۱). چالش‌های حقوقی فضای مجازی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

میرمحمدصادقی، ح. (۱۳۹۹). جرایم رایانه‌ای. تهران: نشر دادگستر.

صفایی، س.ح. (۱۴۰۰). حقوق تجارت الکترونیک. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

• مقالات و گزارش‌ها

سلطانی، ا. (۱۴۰۲). چالش‌های حقوقی شبکه‌های اجتماعی در ایران. مجله حقوقی دادگستر، ۱۵(۳)، ۴۵-۶۷.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۱). گزارش بررسی اصلاح قانون جرایم رایانه‌ای. تهران.

معاونت حقوقی ریاست جمهوری. (۱۴۰۰). مطالعات تطبیقی حکمرانی فضای مجازی. تهران.

وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات. (۱۴۰۲). آیین نامه سامانه نظارتی یکپارچه.

• آرای قضایی

دیوان عالی کشور. (۱۴۰۰). رأی شماره ۵۲۱.

دیوان عالی کشور. (۱۴۰۲). رأی وحدت رویه شماره ۱۲۳.

دادگاه تجدید نظر تهران. (۱۴۰۱). پرونده شماره ۴۵۶.

دادگاه کیفری استان تهران. (۱۳۹۹). پرونده شماره ۵۶۷.

• قوانین و مقررات

قانون تجارت الکترونیک. (۱۳۸۲). مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

قانون جرایم رایانه ای. (۱۳۸۸ با اصلاحات بعدی). مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

قانون مجازات اسلامی. (۱۳۹۲). مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

قانون مسئولیت مدنی. (۱۳۳۹). مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

پیش نویس لایحه حکمرانی هوش مصنوعی. (۱۴۰۱). معاونت حقوقی ریاست جمهوری.

ب) منابع لاتین

• کتاب‌ها و مقالات

Solove, D. J. (۲۰۲۳). The Future of Reputation: Gossip, Rumor, and Privacy on the Internet. Yale University Press.

Zuckerberg, M. (۲۰۲۱). Platform Governance in the Digital Age. Harvard University Press.

• اسناد رسمی

European Parliament. (۲۰۲۲). Report on the Implementation of DSA.

US Department of Justice. (۲۰۲۰). Guidelines on Online Platform Liability.

• قوانین و مقررات بین‌المللی

European Commission. (۲۰۲۱). Artificial Intelligence Act.

European Commission. (۲۰۲۲). Digital Services Act (DSA).

US Congress. (۱۹۹۶). Communications Decency Act (Section ۲۳۰).